

Демографски преглед

Београд

Година V

Број 18/2004

Основне карактеристике становништва Србије по националности

У једној, типично вишенационалној, средини каква је Србија, резултати пописа који се односе на етнички састав становништва, по правилу изазивају изузетну пажњу, не само стручне, већ и шире јавности. С тога је разумљиво што је државна статистика (Републички завод за статистику) приликом припреме програма обраде и публикавања података пописа увек на врху приоритетних табела стављала и оне које се односе на националну припадност становништва.

Изузетак није представљао ни попис из 2002. Тако је већ 2003. године објављена прва књига коначних резултата у којој су приказани подаци о укупном становништву по националној припадности (насељски ниво).

Ове године, у издању Министарства за људска и мањинска права Србије и Црне Горе (у сарадњи са РЗС-ом) објављена је књига „Етнички мозаик Србије“ у којој су презентовани пописни подаци који су се тicali карактеристика практично свих националности у Србији, и то према најважнијим виталним, економским, образовним, брачним и фертилитетним обележјима.

С обзиром да попис из 2002. године није спроведен на целокупној територији Републике, његови резултати не дају потпуну слику етничког састава становништва Србије. Ипак, на основу ранијих пописа и процена, с правом се може закључити да је Србија још увек једна од етнички најхетерогенијих државе Европе.

Етничка хомогенизација или етничка хетерогенизација?

Према експертским проценама тренутно Срби, са око 6,4 милиона становника, представљају око две трећине (66%) укупног становништва Србије. Следећи по бројности су Албанци (око 2,0 милиона) који представљају нешто преко петине укупног становништва (око 21%) и Мађари, са око 290 хиљада (око 3%). Од осталих бројнијих националности (са преко 100 хиљада) могу се споменути Бошњаци/ Муслимани (160 хиљада) и Роми (око 120 хиљада лица). Сви други (остале националности, лица која нису могла или пак нису хтела да се национално одреде, непознато) представљају око 10% укупног становништва Србије.

Педесет година раније (1953), редослед три најбројније националности је био исти, али с различитим учешћем у укупном становништву: удели Срба (74%) и Мађара (7%) су били знатно већи, док је удео Албанаца (8%) био готово три пута мањи.

За подручје централне Србије и Војводине може се добити знатно прецизнија слика националног састава становништва. Према подацима пописа из 2002. године, од 7,5 милиона становника овог дела Србије, 6,2 милиона Срба је представљало 83%. Мађари су следећи по бројности (293 хиљаде или 4%), а после њих Бошњаци и Муслимани (укупно 156 хиљ. или 2,1%), затим Роми (108 хиљада или 1,4%) и Југословени (81 хиљада или 1,1%). Све остале националности учествују са мање од једног процента у укупном становништву Србије без Косова и Метохије (табела 1).

Што се тиче регионалних разлика, оне су јасне. У Централној Србији, Срби су са 4,9 милиона становника предста-

вљали убедљиву већину (89,5%). Други по бројности су Бошњаци (136 хиљада) који су заједно са Муслиманима (16 хиљада) чинили 2,8% укупног становништва овог дела Србије. Једино су још Албанци (60 хиљада) и Роми (79 хиљада) учествовали са преко 1% у укупном становништву, док су све остале националности имале уделе који су били мањи од једног процента.

Табела 1. Становништво Србије (без Косова и Метохије) по националности. 1991. и 2002.

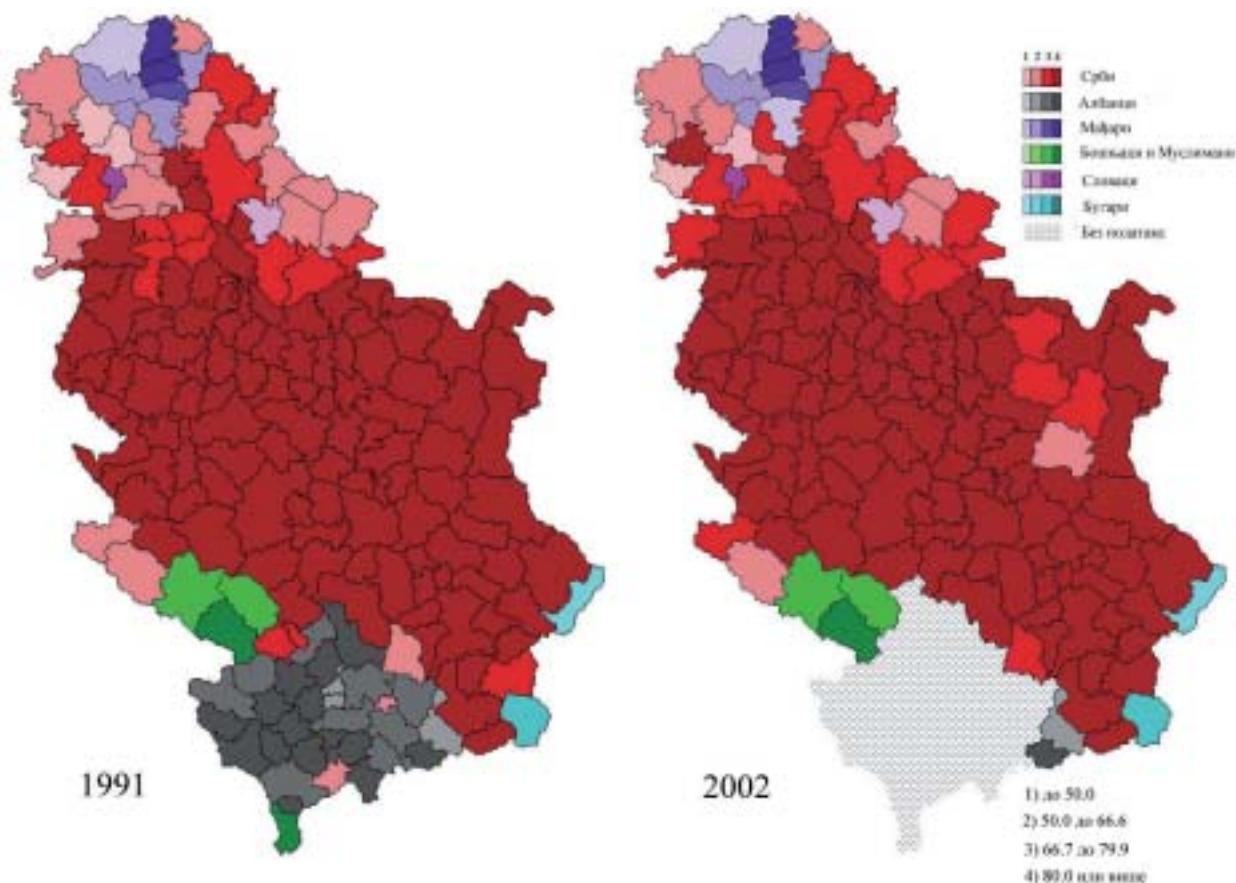
Националност	1991		2002		Индекс раста
	број	%	број	%	
Укупно	7576837	100,0	7498001	100,0	99,0
Срби	6062752	80,0	6212838	82,9	102,5
Црногорци	117763	1,6	69049	0,9	58,6
Југословени	312600	4,1	80721	1,1	25,8
Албанци	73207	1,0	61647	0,8	84,2
Бошњаци и Муслимани	176415	2,3	155590	2,1	88,2
Бошњаци	-	-	136087	1,8	-
Муслимани	176415	2,3	19503	0,3	11,1
Бугари	26418	0,3	20497	0,3	77,6
Буњевци	21236	0,3	20012	0,3	94,2
Власи	15675	0,2	40054	0,5	255,5
Горанци	-	-	4581	0,1	-
Мађари	337479	4,5	293299	3,9	86,9
Македонци	44034	0,6	25847	0,3	58,7
Немци	4745	0,1	3901	0,1	82,2
Роми	91075	1,2	108193	1,4	118,8
Румуни	37818	0,5	34576	0,5	91,4
Русини	17795	0,2	15905	0,2	89,4
Словаци	65363	0,9	59021	0,8	90,3
Словенци	7811	0,1	5104	0,1	65,3
Хрвати	94245	1,2	70602	0,9	74,9
Чеси	2674	0,0	2211	0,0	82,7
Остали	18712	0,2	19653	0,3	105,0
Неизјаш. и неопред.	9988	0,1	107732	1,4	1078,6
Регион. припад.	4706	0,1	11485	0,2	244,1
Непознато	34326	0,5	75483	1,0	219,9

У Војводини је национални састав знатно хетерогенији. И у Покрајини су Срби најбројнији (1,3 милиона или 65%). Други по бројности су Мађари (290 хиљ. или 14,3%). Заједно, ове две националности имају мањи удео у укупном становништву Војводине него што је удео Срба у укупном становништву централне Србије. Уједно, у Војводини је три пута већи број националности чији је удео преко 1% укупног становништва (Роми, Румуни, Црногорци, Југословени, Словаци и Хрвати).

Депопулација. Поређење резултата последња два пописа указује да су у периоду 1991–2002. остварене значајне промене у националном саставу становништва Србије (без Косова и Метохије). Мада се удео најбројније националности није битније повећао (са 80,0% на 82,9%), код многих националности су забележена готово драматична смањења броја становника. Наиме, повећање бележе само становници српске, влашке и ромске националности. Оно је бројчано

највеће код Срба (150 хиљада), али је, релативно посматрано, врло скромно (2,5%). Важно је напоменути да је број Срба повећан само у Војводини, док је у централној Србији он смањен (за 46 хиљада). Знатно је већи индекс раста становништва ромске националности (118,8). И најзад, убедљиво најинтензивније повећање је забележено код Влада. Између два пописа, број Влада се повећао са 15,7 хиљада на 40,1 хиљаду или за преко 155%.

Карта 1. Процентно учешће становништва већинске националности. 1991. и 2002.

Што се тиче осталих националности, стање у погледу кретања броја становника је битно другачије – углавном је забележено веома интензивно смањивање. Код неких (нпр. Црногорци, Македонци, Хрвати, Бугари), оно се може окарактерисати као драматично (за само 11 година број становника је смањен од 22% до 41%). Посебно се издвајају Југословени, који су у 2002. години (80,7 хиљада) били четири пута малобројнији него 1991. године (313 хиљада).

Док је кретање укупног становништва директно условљено искључиво нивоом природног прираштаја (разлика између броја живорођених и умрлих) и миграционог салда (разлика између броја досељених и одсељених) број становника националности је под непосредним дејством још једне компоненте – промене у погледу изјашњавања. С обзиром на специфичан третман националног питања у другој половини 20. века, ово обележје је било под великим утицајем тренутне политичке ситуације, што је у одређеним периодима битно одређивало бројност појединих, пре свега мањих, националних група.

Негативан природни прираштај је карактеристика огромне већине националности. Већи број живорођених од броја

умрлих је присутан само код албанске, ромске и бошњачке односно муслиманске националности.

Због проблема везаних за квалитет статистичких података о миграцијма, тешко је одредити колики је стварни утицај ове компоненте на динамику становништва националности. Ипак, са великом сигурношћу се може рећи да је у међупописном периоду 1991–2002. позитиван миграциони салдо остварен само код становништва српске националне припадности, и то искључиво због огромног прилива избеглица и других ратом угрожених лица. Код осталих националности, број одсељених је био већи од броја досељених.

Знатно је теже проценити утицај субјективне компоненте или тзв. етничког трансфера. Немогуће је сакупити конкретне податке, али се посредно може закључити да су многи становници Србије у време пописа из 2002. године дали другачију изјаву о својој националној припадности у односу на ону у попису из 1991. То је у свакако случај са великим уделом или чак огромном већином оних који су се 1991. изјаснили као Црногорци, Македонци, Муслимани или пак као Југословени. С друге стране, врло је специфичан и случај Влада код којих је присутан супротан процес. Наиме, по-

већање броја припадника влашке националности за преко 150% се може искључиво тумачити тзв. позитивним етничким трансфером (већина оних који су се 2002. изјаснили као Власи, у време пописа из 1991. су се највероватније декларисали као Срби).

Наведене претпоставке у погледу промене изјашњавања о националној припадности се углавном морају узети с великом резервом. Наиме, ствар додатно компликује чињеница да је у 2002. години у односу на стање из 1991. за преко десет пута (108 хиљада према 10 хиљада) повећан број лица која се нису национално определила или која су искористила своје законско право да се не изјасне о својој националној припадности. Уз то, више је него двоструко увећан број лица која су се уместо национално определила регионално. Такође, за 120% је повећана и категорија „непознато“ што додатно отежава сагледавање стварне етничке слике Србије.

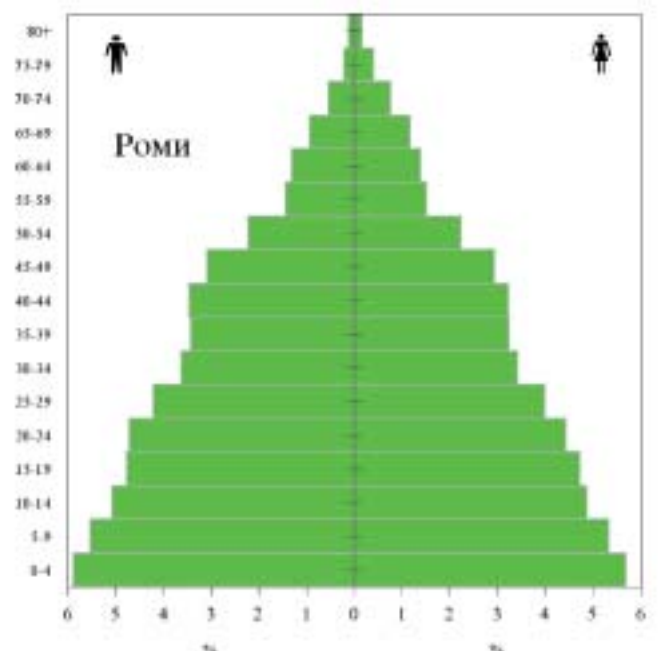
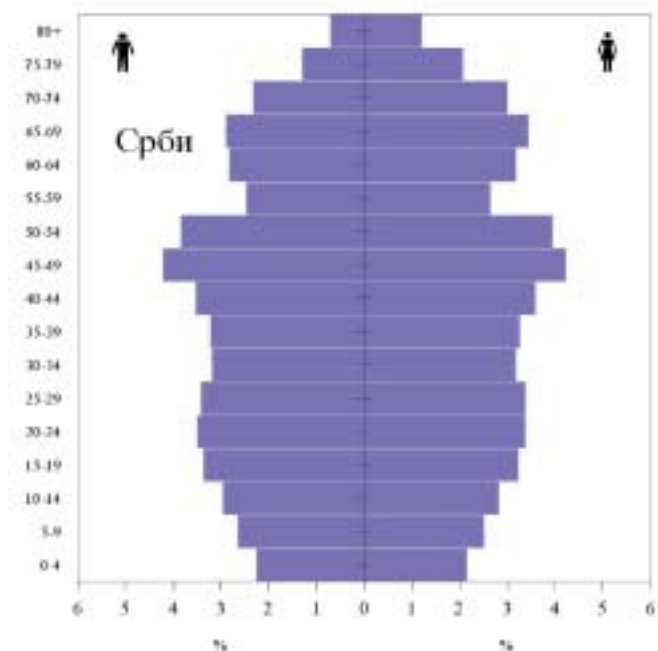
Подаци за ниже територијалне јединице потврђују да је током 1990-их био присутан процес хомогенизације националне структуре становништва Србије (без Косова и Метохије). Посматрано по општинама, у 2002. години, шест односно седам националности имало је већину у барем једној. То су Срби (већина у 144 општине), затим Мађари (8), Бошњаци са Муслиманима (3), и најзад Албанци, Бугари и Словаци који чине већину у по две општине (карта 1).

Уколико се разматра процентно учешће већинске националности, тада су приметне одређене промене и то првенствено у општинама у којима Срби представљају већину. Наиме, у поређењу са стањем из 1991. године, у 2002. је смањен број општина у којима Срби представљају релативну већину (са 3 на 2) као и умерену апсолутну већину (од 50,0%

до 66,6%) и то са 16 на 10. Истовремено, повећан је број општина у којима су Срби имали убедљиву (66,6% до 80,0%) или веома велику већину (преко 80%). Треба споменути да Срби представљају више од четири петине укупног становништва у 112 општина (од 161 општине). Од тога, у чак 69, они чине преко 95% становништва. Иначе, Кнић је општина са најхомогенијим националним саставом становништва (99,3% су Срби). Уз њу, у још 10 општина већинска националност представља преко 99% становништва.

Демографска старост. Један од основних налаза пописа из 2002. године је да Србија тренутно спада у ред демографски најстаријих земаља Европе и света. Процес старења је присутан код свих националности, а код већине националности је веома одмакао. Као демографски најстарије националности се могу издвојити Словенци (просечна старост 54,9 година) и Немци (53,0). Од националности са већим бројем становника најстарији су Бугари (48,5), Власи (47,3) и Хрвати (47,5). Просечна старост Срба (40,5 година), као већинске националности, је готово идентична са просеком за Србију (40,3). Међутим, сасвим другачија је старосна структура једног мањег броја националности, које се одликују младом или прецизније, за европске оквире, релативно младом старосном структуром. У ту групу свакако спадају Роми, Албанци, Бошњаци, Муслимани, а од мањих етничких група то су Горанци, Египћани и Ашкалије. Ако се изузму Египћани (укупно 814 становника), може се рећи да су Роми демографски најмлађа националност. Њихова просечна старост је 27,5 година, удео старих 65 или више година је свега 4,3%, а индекс старења износи 0,13 (графикон 1).

Графикон 1. Старосне пирамиде. Срби и Роми, 2002.

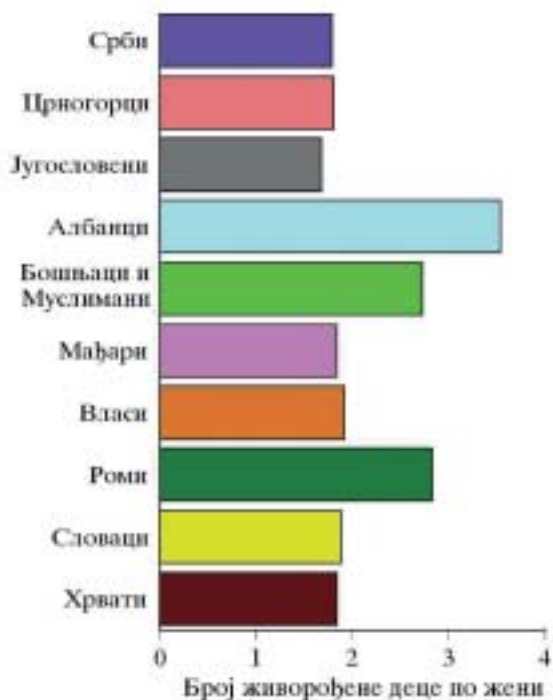

Ка недовољном рађању. Постојеће разлике у старосној структури националности упућују на постојање наглашених разлика у нивоу фертилитета. У том погледу лако се могу издвојити две групе националности. У прву спадају Албанци, Бошњаци и Муслимани, затим Роми, и неке мање етничке заједнице (Горанци, Египћани и Ашкалије), а сви се одликују натпросечним фертилитетом који обезбеђује проширену репродукцију. У другој групи су све остале националности,

чији фертилитет није довољан ни за просту замену генерација.

Уколико се посматра само завршни фертилитет (жене старе 40–49 година), тада је женско становништво из прве групе националности у просеку имало од 2,28 (Горанци) до 3,54 (Албанци) детета. Завршни фертилитет жена из друге групе је знатно нижи и код свих је испод 2 детета по жени (углавном око 1,80) (графикон 2).

Графикон 2. Завршни фертилитет жена старих 40-49 година, 2002. год.

Поређење с подацима пописа из 1991. године указује да је и код националности из прве групе присутан процес транзиције фертилитета. Наиме, фертилитет жена у оптималној репродуктивној старости (25–29 година) је код свих националности био више него код жена исте старости у 2002. години. Смањење фертилитета је било најинтензивније код Албанки (са 1,9 на 1,3 детета по жени), а најспорије код Ромкиња (са 2,3 на 2,2). Истовремено, пад фертилитета је био присутан и код жена из друге групе националности, али је он био мањег обима. Ове промене, с једне стране, указују на позитивне трендове у транзицији фертилитета националности из прве групе, а с друге стране, на наставак негативних процеса код националности које се одликују недовољним рађањем.

Разлози неуједначености у нивоу фертилитета становништва по националности могу се наћи у обичајима, моралним нормама, степену религиозности, али су они пре свега последица разлика у образовном нивоу, уделу сеоског становништва и степену женске запослености.

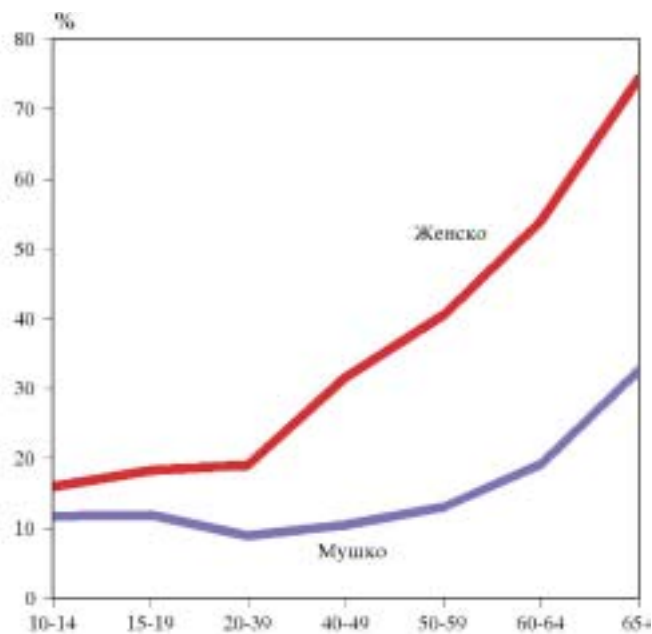
Неписменост и даље проблем. Писменост је основна претпоставка образовања, али и један од основних показатеља општег културног, друштвеног и економског развоја. Подаци пописа из 2002. године указују да у Србији с почетка 21. века елементарна неписменост још увек није искорењена. Општа стопа неписмености од 3,4% је међу највишима у Европи.

Детаљнија анализа по старости, полу и националности наводи на закључак да је неписменост пре свега присутна код жена, затим код старих и најзад само код неких нацио-

налности. Тако је, на пример, код Срба удео неписмених мањи од 1% код свих петогодишњих старосних група до 65 година. Код Српкиња се о проблему неписмености може говорити тек код жена старијих од 50 година (1,5% неписмених у групи 50–59). Међутим, код жена старијих од 65 година, готово свака четврта (23%) је неписмена. Неписменост је готово потпуно искорењена код Мађара, Буњеваца, Русина, Словака, али је још увек веома присутна код Бошњака, Муслимана, Влаха, Албанаца и Рома.

Посебну пажњу заслужује проблем неписмености Рома. Код ове националне мањине општа стопа неписмености за мушко становништво износи 12%, а за женско 28%. Алармантно је да су стопе неписмености веће од 10% код свих старосних група (укључујући децу старију од 10 година као и млађе средовечно становништво). Код жена је стање још критичније. На пример, међу Ромкињама старијим од 40 година 44% не поседују ни елементарну писменост (графикон 3).

Графикон 3. Удео неписмених (у %) по старости и полу. Роми, 2002.

* * *

У овом прилогу су дате само неке основне карактеристике становништва према националној припадности. Расположива пописна грађа је много богатија и пружа довољно основа за дубље анализе. Међутим, и на овај начин може да се сагледа сво шаренило етничког мозаика Србије на почетку 21. века

Мр Горан Пенев